

Samowystarczalność w zakresie podstawowych zasobów jako strategia zarządzania zasobami w jednostkach osadniczych? Krytyczna dyskusja i model koncepcyjny dążenia do samowystarczalności w kontekście koncepcji dewzrostu

Streszczenie

Problematyka zaopatrywania jednostek osadniczych w zasoby potrzebne do ich ciągłego funkcjonowania nie jest zagadnieniem nowym. W ostatnich latach poświęca się jej jednakże coraz więcej uwagi z powodu doniosłej roli, jaką systemy zaopatrywania w zasoby pełnią w nawarstwiających się kryzysach społeczno-ekologicznych, które zbiorczo określić można mianem „kryzysu planetarnego”. Osoby zajmujące się teorią i praktyką zarządzania zasobami wskazują w tym kontekście, że dążenie do samowystarczalności jednostek osadniczych, zwłaszcza w zakresie podstawowych zasobów takich jak woda, energia i żywność, mogłoby pomóc w złagodzeniu kryzysu planetarnego, a przy tym przynieść jednostkom osadniczym inne korzyści. Potencjalne korzyści dążenia do większej samowystarczalności są często wymieniane zwłaszcza w literaturze nt. dewzrostu – koncepcji, która próbuje zidentyfikować i zaadresować fundamentalne przyczyny kryzysu planetarnego. W tym kontekście wskazuje się często na oddolne inicjatywy dążenia do samowystarczalności w zakresie podstawowych zasobów – w tym zwłaszcza ekowioski – jako potencjalne modele dewzrostowej transformacji systemów zarządzania zasobami. Mimo to, jak dotąd brakuje w literaturze wieloaspektowej oceny dążenia do samowystarczalności jako strategii zarządzania zasobami we współczesnych jednostkach osadniczych. Istnieje zatem znacząca luka badawcza związana z nierozpoznanym potencjałem oraz barierami dążenia do wyższych poziomów samowystarczalności jednostek osadniczych w zakresie podstawowych zasobów.

Aby wypełnić ww. lukę badawczą, w przedkładanej rozprawie doktorskiej podejmuję się realizacji czterech celów badawczych: (1) zidentyfikowania kluczowych kwestii, które winny być uwzględniane w konceptualizacji samowystarczalności na potrzeby badań i praktyki; (2) stworzenia typologii istniejących podejść do samowystarczalności w teorii i praktyce, która umożliwi zrozumienie motywacji i potencjalnych jej korzyści; (3) ustalenia czy dążenie do samowystarczalności w zakresie podstawowych zasobów może przyczynić się do złagodzenia kryzysu planetarnego w myśl koncepcji dewzrostu – i czy ekowioski mogą służyć jako model dla jednostek osadniczych w tym kontekście; a także (4) zidentyfikowania kompatybilnych z koncepcją dewzrostu sposobów na dążenie do wyższych poziomów samowystarczalności w zakresie podstawowych zasobów. Cele te realizowane są poprzez udzielenie odpowiedzi na odpowiadające im pytania badawcze w czterech rozdziałach, z których składa się rozprawa.

Rozdział pierwszy poświęcony jest objaśnieniu znaczenia terminu „samowystarczalność” na podstawie przeglądu literaturowego definicji tego terminu, jego synonimów oraz wyrazów bliskoznacznych. W ogólnym znaczeniu termin ten można, w kontekście tematyki rozprawy, zdefiniować jako „zdolność jednostki osadniczej do spełnienia zapotrzebowania tej jednostki osadniczej na wodę, energię i żywność”. Jednakże definicja taka nie jest wystarczająco

szczegółowa, by dało się ją zastosować w celach badawczych lub praktycznych. Konieczne jest zatem stworzenie ram koncepcyjnych, które pozwoliłyby na precyzyjną konceptualizację pojęcia samowystarczalności. W tym celu wskazuję na pięć kluczowych kwestii, które powinny być uwzględniane przy konceptualizacji samowystarczalności. Są to: zakres przestrzenny, rodzaj zasobu, zasoby wcielone (*embodied resources*), granice czasowe, a także metoda rozliczania przepływów (*accounting method*).

Na potrzeby realizacji kolejnego z celów pracy, w rozdziale drugim proponuję opartą na przeglądzie literatury typologię rozróżniającą trzy typy podejścia do samowystarczalności jednostek osadniczych w zakresie podstawowych zasobów: (1) bezpośredni cel, (2) efekt uboczny innych polityk/praktyk oraz (3) rama dla eksperymentowania z alternatywnymi wizjami społeczeństwa lub miast. W pierwszym typie wyodrębniam pięć podtypów motywacji dla bezpośredniego dążenia do samowystarczalności: (a) zaopatrywanie w zasoby obszarów peryferyjnych, (b) lokalny/regionalny rozwój społeczno-gospodarczy, (c) ochrona środowiska, (d) autonomia polityczna oraz (e) odporność (*resilience*). Dążenie do samowystarczalności ma zatem liczne motywacje, ale jednocześnie pewien poziom samowystarczalności może być niezamierzonym efektem polityk i/lub praktyk niemających na celu bezpośredniego dążenia do samowystarczalności w danej skali.

Przegląd przykładów inicjatyw i postulatów dążenia do samowystarczalności wykonany na potrzeby opracowania ww. typologii wskazuje również na kilka ogólniejszych wniosków. Po pierwsze, kluczowym wydaje się być traktowanie samowystarczalności jako spektrum. Z tej perspektywy termin „samowystarczalność” odnosiłby się raczej do stopnia, w jakim dana jednostka osadnicza może samodzielnie zaspokoić własne zapotrzebowanie na zasoby niż do ‘idealnego’ stanu całkowitej samowystarczalności. Po drugie, dążenie do samowystarczalności powinno być koordynowane jako z konieczności wielopoziomowe zjawisko, jako że polityki i praktyki dot. samowystarczalności podejmowane w różnych skalach są ze sobą nieuchronnie powiązane. Po trzecie, dążenie do samowystarczalności zwykle związane jest z nieliniowym wzrostem jej szeroko rozumianych kosztów, sprawiając, że często nieproporcjonalnie trudno jest osiągnąć jej bardzo wysokie poziomy. Po czwarte, znaczenia bezpośredniego dążenia do samowystarczalności dla ochrony środowiska może być łatwo przeszacowane z uwagi na fakt, że często to rodzaj i sposób produkcji danego dobra mają większe znaczenie dla oddziaływania na środowisko niż kwestia lokalizacji danego procesu produkcyjnego. Po piąte, dostrzegalny jest potencjał ‘otwartej’, wzajemnie powiązanej samowystarczalności dla zwiększania odporności, jako że zdecentralizowana i rozproszona samowystarczalność, może – jeżeli zapewnia odpowiednią redundancję i modularność systemu – przekładać się na wyższą odporność jednostek osadniczych i terytorialnych. Narracje i praktyki ‘otwartej’, wzajemnie powiązanej samowystarczalności są dziś szczególnie ważne z uwagi na zagrożenia płynące z izolacjonistycznych, supremacjonistycznych wizji samowystarczalności, charakterystycznych dla ruchów faszystowskich w przeszłości, ale dostrzegalnych w pewnych kręgach także i dziś. Niemniej, ‘otwarta’ i wzajemnie powiązana samowystarczalność napotyka na bariery podczas prób jej skalowania. Mimo to wydaje się, że taki wariant samowystarczalności co do zasady lepiej odpowiada współczesnym wyzwaniom aniżeli izolacjonistyczne podejście do zarządzania zasobami.

W rozdziale trzecim podejmuję próbę oceny potencjału samowystarczalności jako strategii na rzecz złagodzenia kryzysu planetarnego. Samo pojęcie kryzysu planetarnego może być jednak, w zależności od przyjętej perspektywy, rozumiane różnie: począwszy od biofizycznego przekraczania ograniczeń planety (*planetary boundaries*), poprzez uwzględnianie także powiązanych problemów społeczno-gospodarczych, aż po rozpoznawanie uzależnienia kapitalizmu od wzrostu jako kluczowego czynnika stojącego za kryzysem planetarnym. Powyższe różnice koncepcyjne odzwierciedlone są w odpowiedziach na kryzys planetarny, widocznymi zwłaszcza w różnicach pomiędzy koncepcjami zielonego wzrostu oraz dewrostu. Z perspektywy tego drugiego, który stanowi ramę teoretyczną i normatywną pracy, dążenie do samowystarczalności może przynieść się do złagodzenia kryzysu planetarnego w takim stopniu, w jakim umożliwia ono jednostkom osadniczym uniezależnienie się od systemów zaopatrywania w zasoby opartych na paradygmacie wzrostu oraz powiązanego z nimi kapitalistycznego sposobu organizacji społecznej. Oddolne eksperymenty z dążeniem do samowystarczalności, takie jak ekowioski, mogą jednakże służyć jedynie pośrednio jako model, jako że ich praktyki nie są bezpośrednio przekładalne na inne konteksty. Możliwe jest natomiast przełożenie ww. praktyk na ogólniejsze zasady, które następnie da się zaaplikować w innych typach jednostkach osadniczych, czego dokonuję w kolejnym rozdziale.

Rozdział czwarty poświęcony jest zatem próbie identyfikacji takich działań na rzecz dążenia do samowystarczalności, które byłyby kompatybilne z koncepcją dewrostu. W tym celu opisana została najpierw koncepcja metabolizmu miast, a w szczególności metoda analizy przepływu materiałów (MFA), która została użyta w pracy do stworzenia jakościowego modelu przepływów wody, energii i żywności powiązanych z dążeniem do samowystarczalności w jednostkach osadniczych. Następnie, na podstawie praktyk ekowiosek, a także koncepcji miasta cyrkularnego (*circular city*) oraz trwającej dyskusji nt. „uprzestrzennienia/urbanizacji dewrostu” (*spatializing/urbanizing degrowth*), wyznaczonych zostało siedem ogólnych zasad mogących kierować kompatybilnym z koncepcją dewrostu dążeniem do samowystarczalności jednostek osadniczych w zakresie podstawowych zasobów. Są to: (1) uniezależnienie od wzrostu, (2) cyrkularność, (3) regeneracja społeczno-ekologiczna, (4) otwarta lokalizacja (*open localization*), (5) redukcja przepływów zasobów, (6) równość i inkluzywność społeczna, a także (7) konwivialność (*conviviality*) i dobrostan. W kolejnym kroku zidentyfikowanych zostało, również na podstawie przeglądu literatury, 46 polityk i praktyk związanych z dążeniem do samowystarczalności kompatybilnej z koncepcją dewrostu i wpisujących się w ww. zasady. Następnie naniesiono je jako dodatkową warstwę zaproponowanego modelu koncepcyjnego, co pozwoliło na zidentyfikowanie licznych elementów systemu zarządzania zasobami, na które oddziaływać mogą odpowiednie polityki/praktyki, a także na potrzebę ich doszczegółowienia zintegrowania w pakiety polityk uwzględniające ich wzajemne interakcje. Zaproponowany model jest jedynie przyczynkiem do stworzenia całościowej ramy dla badań i praktyk związanych z dążeniem do kompatybilnej z dewrostem samowystarczalności. Jako taki, model ten powinien i może być rozwijany, a przed praktycznymi zastosowaniami także odpowiednio dopasowany do lokalnego kontekstu. Mimo tych ograniczeń, zaproponowany model wydaje się stanowić dogodne narzędzie do dalszych badań i praktyki związanej z dążeniem do większej samowystarczalności jednostek osadniczych w zakresie podstawowych zasobów.

Dalsze badania nad tematyką samowystarczalności jednostek osadniczych w zakresie podstawowych zasobów są wskazane i mogą dotyczyć kilku zagadnień. Po pierwsze, badania mogą pogłębić kwestie motywacji stojących za dążeniem do samowystarczalności, zwłaszcza poprzez ocenę jak motywacje zmieniają się wraz z zachodzącymi procesami społecznymi, gospodarczymi, środowiskowymi lub politycznymi. Kluczowe wydaje się także zrozumienie czy (a jeśli tak, to dlaczego i jak) poszczególne rodzaje samowystarczalności zyskują na popularności, a w szczególności dlaczego i jak propagują się narracje samowystarczalności w jej wariacie izolacjonistycznym. Po drugie, zagadnienie dążenia do samowystarczalności w ekowioskach również może podlegać dalszym badaniom, zwłaszcza z wykorzystaniem wizyt terenowych powiązanych z ilościowymi analizami metodami takimi jak MFA. Po trzecie zaś, polityki/praktyki dążenia do samowystarczalności kompatybilnej z koncepcją dewzrostu wymagają dalszych badań w zakresie ich skuteczności, identyfikacji dalszych polityk/praktyk, a także kwestii ich akceptowalności, projektowania, interakcji i kolejności wdrażania. Wydaje się, że analizowanie i modelowanie różnych scenariuszy metabolizmu społecznego jest kluczowe dla możliwości szczegółowej oceny potencjału dążenia do samowystarczalności, zarówno pod względem konkretnych korzyści, jak i jako sposobu na wspieranie szerszych zmian powiązanych z koncepcją dewzrostu. Z uwagi na rosnące zainteresowanie samowystarczalnością istotne jest, by badania umożliwiły krytyczny i rygorystyczny wgląd w potencjał i ograniczenia samowystarczalności jako strategii w planowaniu przestrzennym i miejskim oraz zarządzaniu zasobami.

Słowa kluczowe: samowystarczalność, metabolizm miast, dewzrost, ekowioski, analiza przepływu materiałów (MFA), *water-energy-food nexus*

Wrocław, 30.05.2023 r.

Robert Skrzypczyński